

Francuska

Piter Lagru

Zločini, koji su za vreme Drugog svetskog rata počinjeni u Francuskoj, a čije su žrtve bili stanovnici Francuske, nisu u svako doba definisani kao nacionalsocijalistički zločini – nego kao nemački, odnosno, fašistički zločini ili zločini režima iz Višija. Oni se nisu ni bez izuzetka nazivali „zločinima protiv čovečnosti“ – nego ratni zločini ili akti varvarstva – a čak i ako bi bili označeni kao takvi, ta se terminologija nije sasvim poklapala sa tačnom sadržinom, kao što međunarodno pravo danas opisuje taj rečnik. Promene u terminologiji i promene sadržine, čak i unutar nepromenjenog rečnika, stajace u središtu ovog izveštaja. Na koje zločine se podsećalo i ko je sve identifikovan kao žrtva, odnosno, kao izvršilac zločina?

Ja ću ovaj izveštaj konstruisati oko četiri centralna pitanja: 1) Koji stepen vrednosti sećanje na zločine ima usred ostalih sećanja na rat u Francuskoj? 2) Kako se politički koristilo sećanje na zločine za vreme okupacije? 3) Koje oblike sećanja bi trebalo da uzmemo u obzir da bismo ocenili francuski spomen na zločine? 4) Koliko su bili uspešni i koliko adekvatni neki kolektivni oblici sećanja na ratne zločine, kako su se stvarali i kako su na kraju nestali? ¹⁾

Prvo pitanje nužno predstavlja polaznu tačku: Koji stepen vrednosti imaju sećanja na ratne zločine u poređenju sa drugim sećanjima na rat u okviru borbe za javnu pažnju i zvanično priznanje, bilo kroz dane spomena, spomenike, bilo kroz zakone, koji su regulisali isplatu reparacija ili primanje u javne službe? Da li je golistički mit o „izmišljenoj časti“, mit pobedonosne Francuske, bio nespojiv sa sećanjem na Francusku koja je postala žrtva, ili, još gore, Francusku koja je organizovala svoj sopstveni režim straha i proganjanja pod nemačkim okriljem? Zar povezano sa odricanjem Višija nije postojalo i odricanje javnog spomena zločina koji su počinjeni za vreme okupacije – zločina, koji su Republici ukrali legitimnost, koji su ponižavali Francusku, predočili nacionalno savezništvo sa okupatorima i učinili lomljivom socijalnu solidarnost? Odgovor je jasan: kroz celokupnu posleratnu istoriju, 1940-tih i 1950-tih godina, ne manje nego 1980-tih i 1990-tih, zločini

počinjeni u ratno doba stajali su u centru javnog sećanja na Drugi svetski rat, bez obzira u šta su uveravale zvanične i trijumfalne diskusije. Njihovo predstavljanje je, međutim, bilo sasvim posebno: stajalo je u centru žestokih kontroverzi o interpretaciji ratnog nasleđa, sledilo je specijalnim političkim i društvenim potrebama i bilo podvrgnuto stalnoj promeni.

Prvi očigledan razlog zašto je važno sećanje na ratne zločine je statistika. Kartografija masovnog umiranja u okupiranoj zapadnoj Evropi za vreme Drugog svetskog rata nije mogla da se uskladi sa tradicionalnim ritualima nacionalne žalosti.²⁾ Celokupna smrtnost povezana sa ratom u Francuskoj nije bila samo otprilike četiri puta manja, nego za vreme Prvog svetskog rata, bila je i drugačije podeljena. Vojni smrtni slučajevi iznosili su samo trećinu ukupne rate umiranja, a od preostale dve trećine mrtvih civila gotovo polovina je postala žrtvom progona, koji može da se uvrsti kao zločinački: politički progon, gušenje otpora, streljanje kao odmazda i, pre svega, genocid, (koji je u vezi sa ratom u Francuskoj odgovoran za jedan od šest smrtnih slučajeva.) Situacija u Francuskoj, međutim, ne predstavlja nikakav izuzetak među okupiranim zemljama zapadne Evrope. U Holandiji, odakle potiče 200.000 žrtava okupirane zapadne Evrope, genocid je odgovoran za 15 procenta svih smrtnih slučajeva povezanih sa ratom. U Belgiji je udeo žrtava genocida takođe znatno viši nego u Francuskoj, a samo u Norveškoj i Danskoj je bitno niži.

Rat u okupiranoj zapadnoj Evropi u toku godina 1939.-1945., iz različitih razloga izmiče prikazivanju. Neki najvažniji elementi poretka u tradicionalnom prikazivanju ratova izgubili su svoje značenje: regularna armija i zajedno s njom vojnik, koji je bio pripremljeni učesnik u nasilju rata legitimisan zadatkom koji mu je naložila država; predstava o liniji fronta i bojnom polju i povezano s tim, geografska lokacija smrti u toku rata i mogućnost da se iskopaju kolektivni grobovi čiji se značaj odnosi na događaje, na dobijene ili izgubljene bitke. Težina proganjanja, deportacije i ubistva izazvali su unutar ratnog iskustva sumnju u prevaziđene metode koje su smrti u toku rata pridavale nekakav smisao. To nasilje doživljavalo je na svojoj koži neuporedivo manje individua nago nasilje u rovovima frontova. Koncentrisano na desetkovane zajednice nije se radilo o iskustvu neke ogromne većine, pošto niti je izbilo na horizontu njenih srodničkih odnosa, niti na optičkom horizontu onoga što su mogli da vide svojim sopstvenim očima.

To je na kraju postalo izazov za naciju, zbog toga što je definisalo okvir za prikazivanje i tumačenje rata. Nacija je zatajila u poraženim zemljama zapadne Evrope: samo je manjina poginulih u ratu stradala prilikom odbrane ili ponovnog osvajanja; masovna pogibija nije bila nacionalno, nego fragmentirano iskustvo.

Nacionalna, republikanska tradicija sećanja i, više od toga, tradicionalno ophođenje sa posledicama modernog vođenja rata, koji su posle 1918. godine preovlađivali, nisu posle 1945. godine prosto mogli da se stave van snage. Istovremeno su, međutim, neizbežna bila ukazivanja na Veliki rat i prikazivanja Drugog svet-skog rata su nužno vršena oslanjajući se na prvi paradigmatični svetski rat. Posle 1945. godine, prizivanje najnovijeg rata, metodi kojima se prikazivala vrsta nasilja koje je većim delom bilo strano iskustvu savremenika, morali su nužno da budu ukazivanja koja su koristila isti jezik i iste rituale jer su bila uvezana u način funkcionisanja aparata društvenog sećanja. To je dosegalo od veselih druženja organizacija veterana sve do zakonodavstva, uprave, pa čak i konkretnih zgrada za zbrinjavanje ratnih invalida.

Potom je u zapadnoj Evropi u sećanju u velikoj meri „kolektivizirano“ nasilje, koje zapravo i nije bilo „kolektivno“, što znači, nije sve grupe stanovništva pogađalo na isti način. Masovno ubistvo i metafora fronta bili su pretežni oblici sećanja u Francuskoj, a takođe i do izvesnog stepena u zemljama kao što su Holandija, Danska i Norveška, koje nisu učestvovala u Prvom svetskom ratu. Ovoga puta se izazov u posleratnom društvu nije sastojao od razmere nasilja kroz koje je prošlo, nego od njegove veoma selektivne prirode. Odlučujuće pitanje bilo je: kako je ponovo mogla da se izgradi zajednica, kako da se pronađe zajedničko iskustvo da bi se nadomestila prekinuta prošlost. Odgovor onih koji se sećaju tog u najvećoj meri selektivnog nasilja, trebalo je da bude u najvećoj meri selektivni spomen kod koga bi određena sećanja, određene grupe i određeni simboli bili viđeni kao zajedničko dobro karakteristično za „nacionalno“ sećanje. To metaforičko sećanje – nekakvo *pars pro toto* – propagiralo je zajedničke simbole za patnju, koja je bila sve drugo, ali nikako zajednička.

Praktično je smesta etabliran jedinstven spomen na otpor. Ritualni koji potiču iz vojničkog okruženja – zastave, parade, spomenici neznanim junacima – koji su slavili pobedu zahvaljujući bitkama u kontekstu vremena posle 1945. godine, međutim, nisu zaista mogli da budu ubedljivi, tako da su grupacije koje su

pružale otpor već posle nekoliko meseci izgubile mnogo toga, što bi moglo da služi kao nacionalni *milieu de mémoire*, kao zamena za barjaktara nacionalnog sećanja.

U toku druge polovine 1940-tih i 1950-tih godina, sve je bitnije bivalo drugačije i moćnije sećanje: „sećanje na logor“. Užas zbog krvoprolića i slike preživelih skeleta od ljudi, nisu samo provocirali slično impresivan utisak kao klanja u rovovima, nego su dozvoljavali i drugačiji patriotski spomen. Među onima, koji su ostali živi, a vraćali se iz koncentracionih logora, malobrojni uhapšeni borci pokreta otpora i politički protivnici predstavljali su novu generaciju *poilus* u novom ratu sa bezgraničnom brutalnošću i herojstvom. (*Poilus*, što na francuskom znači otprilike *neošišani*, *neobrijani*, u francuskom svakodnevnom žargonu označavao je vojnike koji su se borili u rovovima Prvog svetskog rata, jer oni nisu stizali da se bave ličnom higijenom. – Prim. prev.) Simboli njihovog ekstremnog iskustva – bodljikave žice, logorske barake, ljudi koji su spakovani u teretne vagona, obrijane glave, esesovski stražari, psi i kule stražarnice – oblikovali su moćan jezik koji je *tout court* izražavao ratno iskustvo – uključujući one grupe stanovništva u čijem životnom toku nije bilo sadržano ništa od svega toga. Brošure, izveštaji-bestseleri onih, koji su preživeli, javne književne večeri, spomenici, pa čak i putujuće izložbe sa spektakularnim rekonstrukcijama logorskih baraka i stočnih vagona koji su služili za deportaciju, prožimali su francusko posleratno društvo slikom tog *univers concentrationnaire*.

Prvi, koji su prisvojili taj govor simbolima horora i herojstva, bili su ratni zarobljenici i prinudni radnici. Oni su težili tome da budu postavljeni pod auru neuporedive patnje i patriotizma, koja je okruživala one, koji su junački preživeli logore. Spomen-priredbe, koje su stvarale neposrednu vezu između užasa „deportacije“ i užasa Velikog rata, bile su u najmanju ruku jednako uticajne, kao one, koje su stvarale vezu između pobeđe 1918. godine i „pobeđe“ pokreta otpora 1945. godine. Jezik i simbolika „deportacije“ postepeno su zamenjivale ranija sećanja koja su se koncentrisala na pokret otpora. Sećanja na pokret otpora i na deportaciju su se u javnim prikazivanjima praktično stopili. S jedne strane su nepobitni heroji pokreta otpora bili oni koji su svoje herojstvo dokazali i platili deportacijom u nacionalsocijalističke logore. S druge strane su svi koji su ostali živi u logoru, prikazivani kao heroji otpora, čija je deportacija bila posledica njihovih patriotskih ili u

najmanju ruku antifašističkih pogleda i aktivnosti. To je sadržalo marginalizaciju onih „manjih mučenika“, koji su ranije zahtevali da budu deo *univers de la déportation*: ratnih zarobljenika i baš naročito prinudnih radnika. To je sadržalo i isključenje ili asimilaciju sa antifašistima i patriotima za sve druge žrtve nacionalsocijalizma, a naročito za Jevreje koji su preživeli genocid. Ranih 1950-tih godina su organizacije „deportovanih“, koji su sebe predstavljale kako kao heroje nacionalnog otpora, tako i mučenike na osnovu toga što su ih proganjali nacionalsocijalisti, predstavljale su jedini zvanično priznati, opšte poštovani *milieu de mémoire* Drugog svetskog rata u oslobođenoj zapadnoj Evropi.

„Deportacija“ je 1950-tih i 1960-tih godina postala kulturna ikona sa utvrđenom simbolikom koja se pokazivala u spomenicima, ritualima, izložbama i publikacijama. To su bile čudne istorijske konstrukcije i stvarale zbrkanu sliku o nacionalnim herojima koji su bili žrtve apsolutnog terora nacionalsocijalizma. Prinudni radnici i ratni zarobljenici bili su isključeni iz tog ekskluzivnog *univers concentrationnaire*. Jevreji, za koje je uglavnom i stvoreno sistematsko uništavanje putem gasnih komora, uglavnom su i ranije spadali tamo. Metafora *pars pro toto* redukovana je na tesnu konstrukciju nacionalnog mučeništva, na najmanji zajednički imenitelj mnogostranog nacionalnog iskustva u toku rata. Aksiomatsko priznanje da je rat bio kolektivno mučeništvo našlo je svoj izraz u formaliziranom simbolizmu „deportacije“, pod kojom su najviše patili najbolji predstavnici nacije.

Toliko o značaju sećanja na zločine ratnog vremena, koliko god da se ta konstrukcija učinila čudnom, pa dalje do našeg drugog pitanja o političkoj upotrebi koja je snašla spomen na zločine. Francuska je posle 1945. godine, baš kao i druge okupirane zemlje, imala moralnu utihu da je ratne zločine mogla da pripiše isključivo nemačkim okupatorima. „Deportacija“ je čak i olakšavala taj mehanizam, jer se pretežni broj ubistava nije niti izvodio na francuskom tlu, niti su ga izveli francuski državljani ili agenti francuske države. Koliko god da je moglo biti zapetljano pitanje francuskog saučesništva u zločinima, njihov očigledni okvir i njihova nužna pretpostavka bili su nemačka invazija i okupacija, kao i nemački plan genocida koji su okupatori izradili posve nezavisno. Podsećati na ratno vreme moglo je zbog toga da bude i sredstvo da se optuži bivši neprijatelj, da se zahtevaju kompenzacije i da se oslobodi sopstvene krivice. Sa početkom hladnog rata, francusko-

nemačkim pomirenjem i evropskom integracijom samo su još politički akteri na rubovima političke zemljopisne karte Francuske, pre svega iz komunističke partije, nalazili utočište u toj strategiji.

Rezultat toga je politička upotreba sećanja na ratne zločine, koju su pre svega podsticale unutrašnje političke debate. Francusko političko sećanje na vreme okupacije obično se prikazuje kao suprotnost između golistički ili komunistički obeleženog sećanja. Golističko sećanje, koje je trebalo da posluži ponovnom uspostavljanju francuske veličine, bilo je elitističko i apstraktno. Ono je odavalo pomen izvanrednoj hrabrosti i viziji herojskim pojedincima – kao što su, na primer, hiljade *compagnons de la libération*, petnaest emblematičnih vojnika spomenika na *Mont Valérien*-u ili pojedinačno uhapšeni, deportovani ili pogubljeni borci pokreta otpora. Drugi svetski rat prizivan je u pamćenje kao vojni konflikt, koji je potrajao, a time se prikrivalo najvažnije iskustvo francuskog društva, naime, okupacija, kao i geografsko otcepljenje od najvažnijih bojišta, poraz i Viši. (Banja i grad Viši – *Vichy* – za vreme Drugog svetskog rata sedište francuskog režima, koji je služio nemačkim okupatorima, zbog toga se pod pojmom „Viši“ podrazumeva organizovana saradnja sa neprijateljem. – Prim. prev.) Zločini nacionalsocijalista su u toj priči mogli da budu interpretirani samo utoliko, ukoliko su doprinosili herojstvu mučenih boraca. De Gol nije odobravao ni naznake sećanja, koje bi bilo otelovljeno u društvu, kao ni stvarnosti, koje bi tako nešto probudile: zbrinjavanje veterana i ratnih invalida, organizacije ratnih zarobljenika, mobilisane prinudne radnike, veterane pokreta otpora i žrtve progona. Nasuprot tome se Komunistička partija veoma snažno identifikovala sa otelovljenim sećanjem u *milieu de mémoire*. Ratni zarobljenici i prinudni radnici, veterani pokreta otpora i žrtve proganjanja su svi spadali u veliku, antifašističku porodicu, u kojoj je Partija u sadašnjosti i istorijski igrala centralnu ulogu i bratski delila nasleđe pobeđe nad fašizmom, reakcijom i Višijem. Pošto je i sama bila važan cilj proganjanja, Partija se naročito angažovala za stvar svih žrtava proganjanja u veoma sveobuhvatnom smisli jer su sve žrtve fašizma per se važile za antifašističke borce i poštovanja dostojne članove antifašističke porodice.

Sudaranje dva narativa i njihov trud da se nametnu danima spomena, (11. novembar ili 8. maj, 18. juni ili 10. juli), spomenici-ma i memorijalnim centrima, (Mont Valérien ili Chateaubriand), kroz zakone, kao i putem političke kontrole, zahtevali su u drugoj

polovini 1940-tih godina široko polje javne diskusije. Međutim, golističko i komunističko sećanje na duge staze ni izdaleka nisu bila tako dominantna, kao što se to često prikazuje. De Gol je januara 1946. godine odstupio od vlasti, Komunistička partija maja 1947. godine. Iako je agenda sećanja ostala jedna od njenih omiljenih opozicionih taktika – ona je naglašavala neslomljeni otpor snaga sa najvećim istorijskim legitimitetom, koji nisu oslabili posleratni politički kompromisi – 1950-tih godina preovladao je politički centar i po pitanju tretmana ratnog nasleđa povratio javnu inicijativu. Posle turbulentnih rasprava prvih posleratnih godina, posle kojih je izbijanjem hladnog rata usledila sveobuhvatna reorganizacija društvenog i političkog pejzaža, 1950-te godine su bile faza konsolidacije i konsenzusa. Zakoni o amnestiji, novo prijateljstvo sa Nemačkom, a naročito javna kontroverza o Evropskoj odbranbenoj uniji, dok je opozicija odbijala oboje, prinudili su vlade Četvrte republike na protivofanzivu u pogledu sećanja. Formalno ukotvljavanje sećanja na „deportaciju“ kao ikonu, koja je gore opisana, stajala je u središtu politike sećanja vladine koalicije. To je 1952. godine uključivalo proglašenje nacionalnog „Dana deportacije“ poslednje nedelje u aprilu i podizanje spomenika na vrhu *Ile de la Cité* u istorijskom centru Pariza. Iako je Šarl de Gol – koji je u međuvremenu postao predsednik – svečano otkrio poslednji spomenik tek 1961. godine, to je predstavljalo vidljive rezultate novog, dogovornog sećanja, koje je, kao alternativa za militantnost golističkog i komunističkog sećanja, nacionalsocijalističke zločine obuhvatala novim ritualom. Osnivanjem Pete republike i povratkom de Gola oformilo se novo sećanje na rat, koje je uključivalo i teatralni povratak na retoriku pokreta otpora. Uprkos tome je dogovorno apstraktno sećanje na zločine nacionalsocijalizma bez problema moglo da se spoji sa obnovljenim patriotizmom Pete republike, koja je nastajala. Ona će uveliko nadživeti čak i propast patriotskih mitova.

To nas dovodi do trećeg pitanja o oblicima sećanja. Ratovi oko sećanja 1940-tih i 1950-tih godina nisu se vrteli samo oko školskih udžbenika i nastavnih planova, spomenika i zvaničnih spomenpripredbi, nego i zdravstvenog snabdevanja i socijalnog priznanja, radnih mesta i državljanstva. Pod prividnim konsenzusom oko kontura patriotskog *univers concentrationnaire*, odigravalo se nasilno razračunavanje oko uključivanja ili isključenja pojedinih grupa žrtava, a pre svega oko položaja jevrejskih žrtava genocida.

Tipični predstavnici tradicionalnog patriotizma branili su isključivo patriotsku definiciju veterana, čija je zasluga počivala na odbrani otadžbine. Nacionalna čast morala je da se ograniči na elitu koja se borila. Između nacionalnih mučenika koji su poginuli za stvar otadžbine, slučajnih žrtava ležali su svetovi. Na osnovu viđenja tradicionalnih patriota, žrtve genocida nisu zasluživale nikakvo nacionalno priznanje. Patriote su uspostavljale sopstvene organizacije i sopstvene spomen-priredbe i borile se samostalno za pravno priznanje, sa sopstvenim višim zahtevima za finansijsko obeštećenje i drugu materijalnu i simboličnu podršku. Njihovo proklamovano neprijateljstvo protiv „antifašističkog amalgama“, sastavljenog od najrazličitijih žrtava i sumnjivih heroja, nije bilo uvek oslobođeno antisemitskih prizvuka. „Antifašističke organizacije“, koje je često, ali ne uvek, kontrolisala Komunističke partija, naprotiv su izričito branile prava jevrejskih žrtava, što se nije zasnivalo na priznavanju jedinstvenosti njihovog iskustva, nego na njihovoj pripadnosti velikoj antifašističkoj porodici. Zbog toga je kampanja, kojom su želeli da uz počasti održe sećanje na žrtve nemačke okupacije i režima iz Višija i koja se zalagala za njihovo pravo na nacionalno priznanje, bila preokretanje nacionalnih stereotipa i temeljna obnova francuskog patriotizma. Najzad, ona je predstavljala sve što je Viši definisao kao *Anti-France*: „Boljševike“, Jevreje, strance, masone i teroriste, po mogućnosti sve to čak i ujedinjeno u jednoj te istoj osobi.

Od kada je *levée en masse* podanike pretvorila u građane, pripadnost državnoj zajednici je u Francuskoj definisana kroz zajedničku borbu. (*Levé en masse* je odluka uvođenja opšte vojne obaveze doneta u vreme francuske revolucije 23. avgusta 1793. godine. – Prim. prev.) To je spadalo i u opavdavanja zašto su ženama uskraćivana politička prava. To je stvaralo i jezgro Drajfusove (*Dreyfus*) afere, (da je Drajfus bio trgovac namirnicama, a ne kapetan francuske armije, nikada ne bi bilo nikakve afere.) Učešće masa u Prvom svetskom ratu posle 1918. godine povuklo je za sobom zahtev tih masa da steknu pravo na političko učešće. Definicija ko je posle 1945. godine mogao da bude smatran „borcem“, a ko mučenikom, zbog toga je istovremeno definisala i granice unutar državne zajednice.

Pominjanje „agenata“ u vezi sa diskusijom o kolektivnom sećanju je pre svega u ovom slučaju više od pomodnog hira. Zakoni, koji su regulisali isplatu obeštećenja ili pristup državljanstvu, soci-

jalne organizacije koje su nudile podršku i solidarnost, jednostavna društvenost i zajednički narativi o njihovoj traumatizovanoj prošlosti, pogađali su desetine hiljada ljudi. To nije obuhvatalo samo pretpostavljene članove velike antifašističke porodice, nego baš naročito i francusku jevrejsku zajednicu. Drugačije nego u posleratnoj Nemačkoj, u Holandiji i sve više takođe i u Poljskoj, francusko društvo se sa istorijskim zaveštanjem genocida nije bavilo u odsustvu zajednice koju je to pogodilo, jer je Francuska bila zavičaj najveće jevrejske zajednice u Evropi, zajednice, koja će se osim toga još i udvostručiti useljavanjem brojnih severnoafričkih Jevreja između 1956. i 1962. godine.³⁾ Iako su za njihovo iskustvo kolonijalni ratovi bili mnogo važniji od događaja Drugog svetskog rata na evropskoj pozornici, ipak je nasleđe nacionalsocijalističkog genocida i francusko učešće u njemu određivalo uslove suživota njihova dva identiteta kao Jevreja i kao francuskih građana.

Univers concentrationnaire je prekrpio jedinstvenu prirodu genocida, koji se razlikovao od različitih metoda proganjanja koje su praktikovali nemački okupatori i režim iz Višija. Time se uskraćivalo priznanje naročito tragične sudbine jevrejske zajednice. Priznanje jedinstvenosti njene sudbine, nije, međutim, bila njena primarna želja. Antifašistički narativ, istina, nije bio naročito prikladan, pa ipak je onima koji su preživeli genocid, pomagao prilikom integracije u francusko društvo na taj način što im je stvorio društveni legitimitet i osećanje svrsishodnosti, priznanje i materijalnu pomoć. „Antifašistički amalgam“ mnogim preživelim nije toliko nametnut, koliko su ga oni pozdravili i usvojili kao strategiju za ponovno uključivanje i kao identitet, u nedostatku drugih oblika priznanja i suočeni sa tim da kao žrtve genocida budu isključeni iz tradicionalnog, patriotskog sećanja. Važnost te tačke podvlače primer Holandije, gde su nadvladala uska, patriotska sećanja i gde su vlada i društvo – sa izuzetkom prezrene Komunističke partije – preživelim genocida sve do 1970-tih godina odriicali svaki oblik priznanja i podrške, ili primer Belgije, gde je takvo priznanje bilo ograničeno na manjinu belgijskih državljana među žrtvama genocida, od kojih su većinu sačinjavali doseljenici. Bitno je da je u toku posleratnih godina socijalna pravda bila veći problem od istorijske istine.

To nas dovodi do našeg četvrtog i poslednjeg pitanja. Prevažideni su istorijski oblici sećanja na zločine ratnog vremena, koje sam pokušao da opišem. Prikazivanje nekakvog *univers concen-*

trationaire, nacionalne zajednice patnje i herojstva, stvara funkcionalni princip organizacija preživelih, spomenika i zakona, memoara i spomen-dana, koji je više od trideset godina, sve do 1980-tih godina, zadržao izvesnu privlačnost. Na taj način je svakako preživelo druge kolektivne mitove kao što je nacija koja je ujedinjena pokretom otpora. Dok je, međutim, sećanje sagrađeno na ekumenskom *univers concentrationair* ipak proizvodilo izvesnu meru socijalne pravde, delovalo je i na otuđenje između javnog diskursa i privatnih sećanja. Konstruisana na čudnoj kombinaciji neopisivog užasa i nepokolebljivog herojstva, *univers concentrationair* je predstavljao udaljenu apstrakciju u kojoj jedva da je i jedan savremenik, uključujući i većinu žrtava nacionalsocijalističkog proganjanja, mogao da prepozna svoja lična iskustva. Javno sećanje na nivou spomenika, organizacija i debata često je protivurečilo ličnom sećanju i dovodilo u pitanje njegovu autentičnost. Nadolaženje spomena specijalno za genocid je od ranih 1970-tih godina potresalo predstavu o nekom „zajedničkom iskustvu“, o nacionalnoj sudbini koju su svi delili.

Nadolaženje spomena na genocid kao samostalnog događaja, koji se izdizao iznad konteksta „normalnog proganjanja“, na koji se odnosilo antifašističko i nacionalno sećanje, deo je velikih prevrata unutar zapadnoevropskih društava, čije bi predstavljanje nadmašilo okvire ovog kratkog izveštaja. Tu spadaju postepeni procesi, kao što je opadanje univerzalističkih ideologija, otevljenih u figuri borca i rast politike identiteta, otevljenog u figuri žrtve. Među njima su i sasvim konkretni događaji sa globalnim dejstvom, kao što je, na primer, Šestodnevni rat 1967. godine i antisemitska čišćenja u Poljskoj 1968. godine – događaji, koji su pokazivali rastuću nespojivost između jevrejskih i komunističkih interesa i na kraju doveli do toga da se ta unija razbila. To, što mit *univers concentrationair* tog trenutka još nije potpuno potonuo, ima, međutim, veze sa karakterom društvenih sećanja na nacionalsocijalističke zločine u Francuskoj. U Holandiji je, na primer, zvanični progon žrtava genocida iz javnih oblika sećanja od sredine 1960-tih godina dospelo u unakrsnu vatru kritike. To se dogodilo posle frankfurtskog procesa, posle emitovanja velike televizijske dokumentacije o holokaustu u Holandiji 1964. godine i posle rastuće kontroverze o odbijanju Holandije da učestvuje u međunarodnom memorijalnom centru u Aušvicu. Nacionalno istraživanje uništenja holandskog jevrejstva sledećih decenija pretvorilo se u

nacionalnu opsesiju sa apstraktnim podtonovima. Uvrštavanje francuskih preživelih genocida u bučni *milieu de mémoire*, diskurs o sećanju i posleratno zakonodavstvo su svakako usporili taj proces. Uprkos tome, javna sećanja na nacionalsocijalističke zločine u Francuskoj posle 1945. godine – u poređenju sa Holandijom, gde je veoma podeljeno društvo preko dve decenije odlučilo da ignoriše svoju jevrejsku zajednicu, da bi se zatim iznenada probudilo pred istinom – ne zaslužuju da se tvrdi da je isključivo htelo da prikrije francusko saučesništvo u genocidu. Ako je politička instrumentalizacija sećanja na nacionalsocijalističke zločine bila očigledna i ako se naročiti karakter jevrejske patnje samo delimično uvažavao, diskusija o isključenju, uključivanju ili asimilaciji jevrejskih žrtava u nacionalni i antifašistički diskurs nije pripomogla samo žrtvama da dođu do izvesne mere socijalne pravde. Konverzija *Anti-France* u priznati *milieu de mémoire* doprinosila je tome da francuski patriotizam pretvori u mnogostraniju i tolerantniju veru.

Primedbe

1. Teze ovog izveštaja su u potpunoj dužini razrađeni u Lagru, Pieter, (Lagrou, Pieter): „The Legacy of Nazi Occupation, Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe 1945-1965“, Kembriđž, 2000.
2. Vidi Lagru, Piter: „The Nationalisation of Victimhood. Selective Violence and National grief in Western Europe 1940-196“ u Besel, Ričard/Šuman, Dirk, (priređivači), (Bessel, Richard/Schumann, Dirk); „Violence and Normality. Approaches to a Cultural and Social History of Europe during the 1940s and 1950s“, u pripremi.
3. Vidi Grinberg, An: (Grynberg, Anne) „Les Juifs de France de la Révolution française à nos jours“, Pariz, 1998., str. 267-276; i Abriol, Mišel: (Abriol, Michel), „La cinquième République et l'accueil des Juifs d'Afrique du Nord“, na istom mestu, str. 287-327.